

Часові модальності реального і уявного простору в поезії Леопольда Стаффа

У статті розглядаються реальний і уявний простори поезії Л. Стаффа, що розкриваються через концепти «пам'ять», «сон» і «мрії»/«уява». Автор співвідносить обидва простори з часовими і просторовими модальностями.

Ключові слова: модальність, уявний і реальний простори, пам'ять, сон, уява, ретроспективний, оніризм, самість.

До розгляду життєвого і творчого шляху польського митця першої половини ХХ ст. Леопольда Стаффа зверталися такі дослідники, як Є. Квятковський, І. Мачевська, М. Шчот, В. Мадіда та ін. Проте просторово-часова організація поезії Л. Стаффа була поза увагою вчених. Тому спробуємо розкрити часові модальності різних видів простору в поезії Л. Стаффа.

Д. Ліхачов визнає за простором художнього твору своєрідні «географічні» якості, коли той чи інший простір може бути реальним, як у літопису й історичному романі, та уявним, як у казці [Ліхачев 1987: 629]. Літературознавець виокремлює у творі простір реальний/дійсний та уявний, зараховуючи до уявного простору простір сну. Концепція Д. Ліхачова відтворює антитезу «*jawą – sen*» стаффівського світу, що, на думку Є. Квятковського, «виражається у типово шиллеровському протиставленні дійсність–марення» [Kwiatkowski 1966: 117].

Зараховуючи до класифікації простору ліхачовську бінарну опозицію реального та уявного і враховуючи той факт, що реальний простір досліджувався на основі літопису та історичного роману, ключовими поняттями яких є те, що насправді відбувалося, причому відбувалося у минулому, ми віднесли до реального простору простір пам'яті, тобто спогади автора. Натомість з уявним простором, що проаналізований на матеріалі казки, співвідносяться марення, мрії та сни, з якими також пов'язана площина смерті. Художній світ поетичного твору, віддзеркалюючи світ реальності разом з його авторським «я» і «я» хроніки життя

митця, так звану історичну хроніку автора, також передає ірреальний уявний світ, яким живе автор, його мрії і сни.

Ключові поняття реального і уявного простору – пам'ять, сон і мрії – можуть бути співвіднесені з трьома часовими модальностями минулого, теперішнього і майбутнього, де минуле характеризується пам'яттю, теперішнє – сном, майбутнє – мріями. Семантично ця розташованість близька запропонованій Арістотелем формулі: «...теперішнє опановується відчуттям, майбутнє – передбаченням, а минуле – пам'яттю» [Арістотель 2004: 161].

У свою чергу, оскільки згідно з визначенням М. Бахтіна, у літературознавстві час взаємозалежний від простору, то необхідною стає розташованість понять реального і уявного простору також і за логікою простору, що представлена модальностями «тут», «там», «ніде» [Руднев 1997]. Закономірним стає співвідношення теперішнього часу з модальністю «тут», отже, і з поняттям сну, оскільки сон неподільно пов'язаний у Л. Стаффа з реальністю, натомість модальності «там» і «ніде» можуть співвідноситися як з майбутнім, так і з минулим часом.

Модальність «ніде» може організовувати простір минулого, оскільки простір минулого, тобто простір пам'яті, – це простір втрачений через те, що зазнав багато метаморфоз. Хоча простір пам'яті пов'язаний зі знайомими місцями, на яких перебував суб'єкт (той, що згадує), однак з часом, змінившись, простір пам'яті вже не може представляти ті самі місця, тому що вони вже не можуть бути такими, як раніше.

Крім того, окремі спогади, взаємодіючи з іншими, а також із речами і місцями, що їх презентують, трансформуються в інший окремий простір. Створюючи новий простір, вони вже не можуть відноситися до того існуючого простору, який був. Отже, простір минулого стає простором «ніде», оскільки того простору вже немає, він залишається тільки у нашій пам'яті. Простір минулого, якщо звернутися до аналізу Арістотелем трьох родів речей, зараховується до речей існуючих, але змінних, оскільки час, як зазначає Арістотель, не існує без зміни (Арістотель. Фізика. – Гл. 11).

Проте, з іншого боку, модальність «ніде» не може ідентифікувати минуле, оскільки, не дивлячись на зміни, що зазнав простір пам'яті, простір, хоча і в минулому, але існував, а значить,

він мав місце бути; він не може бути ніде, оскільки те, що існує, не може не мати місця, тому що воно існувало у певний проміжок часу і на певному проміжку простору.

На нашу думку, правильніше модальність «ніде» застосувати до майбутнього часу, оскільки модус майбутнього, органічно співвідносячись, як ми раніше з'ясували, з мріями, або з передбаченням, за Арістотелем, представляє ще неіснуюче ні в часі, ні в просторі. Натомість простір минулого йде з модальністю «там».

Поруч із численними особистими ретроспективами і розчиненням майбутнього у теперішньому часі, яке замість чіткого визначеного майбутнього часу замінюється у поета площиною мрій, поезія Л. Стаффа проголошує насамперед превалювання теперішнього часу, що спостерігаємо у вірші «Marek Aureliusz mówi»: «...*Choćbyć żył lat trzy tysiące, / Wiedz: nikt życia nie traci innego, jako tę chwilę, / Którą żyje, a inną nie żyje, jeno tą właśnie, / Którą traci. Nie ginie przeszłość dla niego ni przyszłość: / Czego kto nie posiada, tego utracić nie może*» [Staff 1967, 1: 814].

Подібне трактування знаходимо у філософії Аврелія Августина, який визнавав існування тільки теперішнього часу, тоді як минулого і майбутнього, на його думку, взагалі не існувало: минулого, тому що його *вже немає*, а майбутнього, тому що його *ще немає*. У такому разі минуле постає як «буття, представлене як минуле», а майбутнє – як «буття, представлене як майбутнє» [Ingarden 1998: 158 – 159].

У більшості віршів Л. Стаффа категорія часу стає предметом рефлексії, функціонуючи через модальність часу (минулого, теперішнього і майбутнього). Якщо у ліриці превалює граматичне теперішнє, то для неї характерна взаємодія часових планів. Так, у стаффівській поезії спостерігаємо одночасне існування теперішнього і минулого, а також минулого, теперішнього й майбутнього: «*Ja wczoraj? Już nie pomnę. Przedwczoraj? Nie baczę. / Znam tylko dziś i jutra złotego nadzieję. / Skonałem tysiąc razy, jak skonały knieje, / I skonać tysiąc razy, jak liście tudacze*» [Staff 1967, 1: 682].

Треба зауважити, що спогади мають безпосередній вплив на життя ліричного героя поезії Л. Стаффа, підпорядковуючи його настрій і через внутрішній простір його «Я» ідентифікуючи зовнішній простір, оточуючий на той момент поета: «*Szara godzina*

wspomnień, pacierza i dzwonów / Wśród niebios na ostatni uśmiech się wysiła...» [Staff 1967, 1: 272].

Аналізуючи простір пам'яті, ми вважали за необхідне виокремити його як простір історичний або ретроспективний. Однак, на наш погляд, це не зовсім так, оскільки простір пам'яті може водночас входити до кількох моделей просторів. У книзі «Пам'ять, історія, забуття» Поль Рікер наводить тезу Е. Келлеї «Якщо уява немовби переносить нас за межі нас самих, у той час як пам'ять звертає нас до того, що позаду нас, – місце підтримує її обіймає нас, знаходячись під нами й довкола нас» [Рікер 2004]. Отже, на відміну від уяви, пам'ять можна віднести до внутрішнього простору.

Нами з'ясовано, що уява – це те, чого ще не було, а значить, у нас не було досвіду, і усі речі й об'єкти з уяви залишилися за межами нас, тобто вони знаходяться за нами, не пройшли через нас, знаходяться у зовнішньому світі, а у такому разі можуть передаватися за допомогою модальності «ніде». Натомість пам'ять – це ті речі, які пройшли через нас, вони мали місце бути у нашому досвіді, а значить залишилися в нас. Тому вони належать внутрішньому простору і завдяки присутності у внутрішньому світі людини можуть презентуватися модальністю «там». Проте пам'яті, перш за все, притаманна реальність, на відміну від уяви. Простір пам'яті не може знаходитися поза часом, оскільки те, що я про нього згадую, вже розташовує його у минулому.

Л. Стаффа ставиться до спогадів не як до минулого, що мало місце в його житті, а як до невід'ємного атрибуту його теперішнього, джерела його сьогоденних натхнень і емоцій, на влучне визначення К. Чаховського: «Рефлексивний характер поезії Стаффа підкреслюється за допомогою схоплення ліричної хвилі у спогаді про минуле, яке щойно відбулося. То не є епічним поглядом на минуле, а викликом того минулого у вигляді начебто теперішнього його існування» [Czachowski 1949: 267].

Розрізнення між світом уявним і світом дійсності з'явилося у ранній грецькій філософії. Проте у поезії Л. Стаффа такого розрізнення майже не існує, оскільки автор спеціально окреслив художній світ у накладанні марення на дійсність, а часто через змішування простору дійсності та уявного простору. Іноді Л. Стаффа розрізняв простори, визнаючи причини, за якими він заміщує один простір іншим, що простежується у вірші «Wędrówka

wesołego pielgrzyma». Слідом за Ф. Ніцше, Е. Гуссерлем, М. Хайдеггером та іншими філософами Л. Стаффа, визначаючи цей світ як «prawdziwy», мав на увазі «rzeczywisty» світ: «*Wasz świat prawdziwy, ale mój – piękniejszy!*» [Staff 1967, 1: 355]. Переконання Л. Стаффа в тому, що короткочасне існування людини на тривалій площині дійсності є лише фрагментом, втілюється у вірші «Rzeczywistość»: «*Rzeczywistością jest jedynie / To, co po wszystkim pozostaje*» [Staff 1967, 2: 641].

Дійсність у поезії Л. Стаффа заступається сном, і таким чином «ява є сном і сон є явою» [Kwiatkowski 1966: 95]. Більше того, у вірші «Między mej samotności ścianami czterema» поет зізнається у запереченні дійсності: «...*Niezwalczoną niewiarę moją w rzeczywistość*» [Staff 1967, 2: 634]. Е. Касіпер зазначає існування подібної тонкої межі між об'єктивним світом і світом марень у міфологічній свідомості: «певним переживанням уві сні надається та ж сила і значимість, тобто опосередковано приписується та сама «істинність», що й пережитому наочно. Все життя і діяльність багатьох «первісних» народів аж до деталей визначається і скеровується їхніми сновидіннями» [Касіпер 2001].

Слід наголосити на тому, що ще романтизм висунув замість просвітницької візії дійсності як статичного механізму, позбавленого глибинного сенсу, свою нову концепцію пізнання, згідно з якою відчуття, уява, інтуїція і сон стають пріоритетними шляхами до пізнання [Hunczakowski 2001: 161]. Для покоління митців, до якого належав Л. Стаффа, як наголошує І. Мачеевська, сон не був «принципом творення, лише тільки імпульсом, показником, що мрії можна творити наяву, у поезії» [Maciejewska 1965: 212-213]. Однак цю втечу в марення у Л. Стаффа водночас не можна замінити на лінгвістично-семантичний замітник – втечу від реальності.

Для митця такий прийом стає творенням реальності. Це є стаффівське оволодіння існуванням та усім тим, що існує, своєрідна організація і впорядкування власного способу життя на ґрунті сучасної картини світу. Проте марення не заміщує життя, а впорядковує його, де реальність і марення мають свій відокремлений час, подібно до того, як існує день та існує ніч, час на працю і час на сон. Як людина має біологічну потребу у сні в якості пори відпочинку і накопичування сил перед новим днем, так світ людини має потребу у сні-маренні в якості відпочинку від

реальності, а також викладенні ідей своєї самості. Дефіцит сили у дійсності/реальному світі компенсується почуттям сили, отриманим за посередництвом сну як марення. Таким чином, сні у Л. Стаффа експонують реалізацію самості автора, її таємних прагнень і рухів.

На думку І. Мачеевської, «стаффівське марення сягає у рівній мірі як сфери спогадів, так і фантазії» [Maciejewska 1965: 215]. Це спостерігаємо у вірші «Wędrowka wesołego pielgrzyma» Л. Стаффа, де пропонується протиставлення образу дійсного навколишнього середовища, що у тексті регламентується часткою «tutaj», образу омріяної недійсності, оформленої часткою «tam»: «Tutaj w krag błoto i ślota, i dżdże / Tam cuda, chociaż niewidne i mgliste» [Staff 1967, 1: 355]. Таким чином, модальності тут – там передають не тільки теперішнє – майбутнє, а й дійсне – омріяне, тобто не два часи, а два простори.

Водночас можна говорити про категорію «там», яка презентує уявний світ, як про ту, що позбавлена жодної модальності часу. Категорія «там» як уявний світ не регламентує майбутній час, знаходячись у рівнозначній до дійсності площині й відкриваючись у дійсність частіше за все через «сон – семіотичне вікно» (Ю.Лотман). Натомість дійсність вимірюється трьома категоріями часу, а значить є і носієм спогадів, до яких Л. Стафф постійно звертається і не бачить без них життя, хоча саме спогади спричиняють біль теперішньому життю поета. Останнє означає, що в такому разі дійсність як носій спогадів здебільшого небажана площина для поета, тоді як світ уявний постає прекрасним через позбавлення його тягара спогадів.

Отже, беручи до уваги виокремлення Д. Ліхачовим у художньому творі реального й уявного просторів на основі співвіднесення реального простору з літописом та історичним романом, а уявного – з казкою, ми в свою чергу розкрили їх через такі головні для творчості Л. Стаффа поняття, як пам'ять, сон і мрії/уява, керуючись тезою дослідника Д. Ліхачова, який розкриває уявний простір казки через порівняння її специфіки зі сном. За арістотелівською формулою нами розподілено ці три поняття за модальністю часів: пам'ять характеризує минуле й складає ретроспективний простір, сон заступає теперішнє і формує оніричний простір, і відповідно мрії вінчають майбутнє.

У творчості Л. Стаффа реальний простір співвідноситься з поняттям пам'яті, характеризуючись часовою модальністю «минулого» і просторовою модальністю «там», натомість уявний простір – зі снами і мріями (на відміну від твердження Д. Ліхачова, який сон зараховує до уявного простору), де сні ідентифікуються «теперішнім» і просторовою модальністю «тут», а мрії – «майбутнім» і модальністю «ніде».

Література: Czachowski 1949: Czachowski K. O poezji Leopolda Staffa. Księga pamiątkowa ku czci Leopolda Staffa: 1878-1948 // Zebraли i przygotowali J.-W. Gomulicki i J. Tuwim. – Warszawa: Związek Zawodowy Literatów Polskich, 1949. – 369 s.; Hanczakowski 2001: Hanczakowski M., Kuziak M., Zawadzki A., Żynis B. Epoki Literackie. Od Antyku do współczesności. – Bielsko-Biała: Park, 2001. – 476 s.; Ingarden 1998: Ingarden R. Książeczka o człowieku. – Kraków: Wyd-wo Literackie, 1998. – 176 s.; Kwiatkowski 1966: Kwiatkowski J. U podstaw liryki Leopolda Staffa. – Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1966. – 285 s.; Maciejewska 1965: Maciejewska I. Leopold Staff. Lwowski okres twórczości. – Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1965. – 345 s.; Staff 1967-1: Staff L. Poezje zebrane. – W 2 t. – T.1. – Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1967. – 1147 s.; Staff 1967-2: Staff L. Poezje zebrane. – W 2 t. – T.2. – Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1967. – 1033 s.; Аристотель 2004: Аристотель. О памяти и припоминании // Вопросы философии. – 2004. – № 7. – С.161–168; Кассирер 2001: Кассирер Э. Философия символических форм: Мифологическое мышление. – Т.2. – М.; СПб.: Университетская книга, 2001. – 280 с. <http://filosof.historic.ru/books/item/foo/s00/z0000755/st002.shtml>; Лихачев 1987: Лихачев Д.С. Поэтика древнерусской литературы // Д.С. Лихачев. Избранные работы: В 3 т. – Л.: Худож. лит., 1987. – Т.1. – С.261–654; Рикёр 2004: Рикёр П. Память, история, забвение. – М.: Изд-во гуманитарной литературы, 2004 http://www.gumer.info/bogoslov_Buks/Philos/Rik; Руднев 1997: Руднев В. П. Модальности // Руднев В. П. Словарь культуры XX века. – М.: Аграф, 1997. – 384 с. <http://rudnewslovar.narod.ru/m3.htm#mod>.

Ellina Tsykhovska. *The temporal modalities of the actual and the imaginary space in Leopold Staff's poetry.*

The article deals with the actual and the imaginary space in Leopold Staff's poetry, which are revealed with concepts «memory», «sleep» and «dream»/«imagination». The author correlates spaces with temporal and spacious modality.

Key words: modality, actual and imaginary space, memory, sleep, imagination, retrospective, oneirism, self.